

УДК 811.111:81'367.7

Мойсеєнко С.М.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут»

**ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ПРИЧИННОСТІ В
НІМЕЦЬКІЙ МОВІ**

**ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ ПРИЧИННОСТИ
В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ**

FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD OF CAUSALITY IN GERMAN

Мойсеєнко С.М. Функціонально-семантичне поле причинності в німецькій мові.

Анотація. Дана стаття присвячена опису функціонально-семантичного поля причинності німецької мови, в якому всі одиниці організовані певними семантичними відносинами, а саме, по ступеню вираженості понятійного значення. Такий підхід до дослідження мовних одиниць дозволив не тільки виділити функціонально-семантичне поле причинності, але і розглядати його як частину функціонально-семантичного поля обумовленості, куди також входять поля поступки, умови і мети. В статті також висвітлено питання морфологічних і синтаксичних засобів, що утворюють функціонально-семантичне поле причинності в німецькій мові.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, причинність, синтаксичний засіб, категорія, синтаксична одиниця.

Моисеенко С.Н. Функционально-семантическое поле причинности в немецком языке.

Аннотация. Данная статья посвящена описанию функционально-семантического поля причинности немецкого языка, в котором все единицы организованы определенными семантическими отношениями, а именно, по

степени взвешенности понятийного значения. Такой подход к исследованию языковых единиц позволил не только выделить функционально-семантическое поле причинности, но и рассматривать его как часть функционально-семантического поля обусловленности, куда также входят поля уступки, условия и цели. В статье также рассмотрены вопросы морфологических и синтаксических средств, образующих функционально-семантическое поле причинности в немецком языке.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, причинность, синтаксическое средство, категория, синтаксическая единица.

Moiseienko S.M. Functional-semantic field of causality in German.

Abstract. The article is devoted to highlighting issues of morphological and syntactic means forming a functional-semantic field of causality in German.

Syntactic means of expressing conceptual relationships in the German language would be best described within the functional-semantic field (FSF), in which all units are organized by certain semantic relations, namely, the degree of expressing conceptual meaning. The spectrum of means of expression of causal relationships in simple and complex sentences is unusually wide, but in some cases semantic relationship of causal situation has special means of expression in a linear structure of the sentence, in other cases the causal relationships do not directly refer to a linear system of sentence components. Studies of domestic and foreign linguists revealed following language units within the FSF of causality:

Morphological means of expression of causal relations: nominative marking of cause by nouns; nominative marking of a causal sense by adjectives; expression of cause by causative verbs; expression of cause by participle; expression of cause by adverb; pronominal expression of cause.

Syntactic means of expression of causal relations: prepositional-case forms; participle phrases; infinitive phrases; passive constructions; compound sentences; complex sentences and sentences with *denn*; asyndetic complex sentences; sequence of sentences; discourse.

These language means form the functional-semantic field of causality in German, while some of them are located in the center, and the others on the periphery.

Keywords: functional-semantic field, causality, syntactic tool, category, syntactic unit.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Однією з ознак сучасного мовознавства є орієнтація на принцип діяльності, що зумовлює увагу до широкого кола психологічних, соціальних, прагматичних чинників. Але це не зменшує комунікативного значення одиниць мови. Комунікативно-функціональні або комунікативно-прагматичні парадигми в мовознавстві зумовлюють врахування великої кількості чинників в процесі лінгвістичного дослідження, зокрема людський чинник як суб'єкта діяльності, суб'єкта спілкування. Увага лінгвістів повинна також бути спрямована на функціональну сторону мови, на функціональну сторону мовленнєвих одиниць.

Категорію причини звичайно визначають як таку, що виражається певними мовними засобами реальних подій, що їм передують і що породжують їх. Категорію причини в сучасній науці про мову називають логічною, онтологічною, побутовою і навіть лінгвістичною (точніше, лексичною, синтаксичною, лексико-синтагматичною) залежно від того, в якій області науки працює дослідник. Сама по собі ця категорія неоднорідна. Вона має декілька різновидів – сем або, по іншій термінології, варіантних значень (нейтральна причина, мотив, обґрунтування, інтенсивна причина, негативна причина, уявна причина і т.д.), які найчастіше об'єднуються в дві великі групи:

1. Наочна причинність, де казуальна залежність має місце між явищами і предметами реальної дійсності. Події відбуваються поза контролем, поза межами свідомої діяльності людини.

2. Логічна причинність, яка охоплює ті події, які відбуваються під контролем свідомості індивіда, тобто причинність відображає каузальну залежність між думками у висновку.

Аналіз актуальних досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Причинно-наслідковий зв'язок відноситься деякими дослідниками до типу відношень породження або обумовленості. Так, С.А. Шувалова, аналізуючи даний тип відношень, робить акцент на тимчасових відношеннях як безумовному компоненті взаємин ситуацій, які або протікають одночасно, або співпадають в часі частково, або стикаються кінцевою і початковою точками свого існування, або існують дискретно, не маючи точок зіткнення, розділені деяким тимчасовим проміжком [11, с.48]. Дослідження С.А. Шувалової істотно відрізняються від розуміння причини, висловленого раніше З.Вендлером, який трактує цю категорію як факт, а не подію, тобто “для кожної події існує набір фактів, кожний з них є необхідною умовою його реалізації, а вся їх сукупність формує достатню умову його реалізації” [3, с.270]. Цей принцип дослідник називає трансцендентальним принципом причинності. Проте, в сучасній лінгвістиці переважає “ситуативний” підхід до вивчення причинних відношень у вислюванні, згідно з яким у фокусі уваги вчених знаходиться ситуація, яка є каузальністю іншої ситуації. Кажучи про причинний сенс, С.А Шувалова пропонує диференціювати його на підставі характеристики породжуваної ситуації, а саме, за ознакою свідомо дія/несвідомо дія, стан [11, с.50]. Е.Н. Ліряєв ділить всі причинні відносини на два великі класи: (1) *об'єктивно-пізнавальні*, тобто такі, які встановлюють причинні відношення між явищами і подіями об'єктивної дійсності (фізичної, соціальної і ін.), і (2) *особові*, тобто такі, які пояснюють дії, стани людини. Приділяючи велику увагу безсполучниковим складним реченням, він приходить до висновку, що, в основному, вони виражають особові причинні відношення. Причинні відношення другого типу (особові) розділяються в роботі Е.М.Ширяєва на основі додаткових семантичних ознак ще на 9 смислових моделей, кожна з

яких потім детально описується [10, с.184-190]. Аналізуючи цей підхід, С.А.Шувалова вважає, що при створенні типології ситуацій у сфері особових причинних відносин необхідно виділити такий тип породжуваної ситуації, який може бути охарактеризований як ухвалення рішення, вибір лінії поведінки, способу дії і ін. Те, що провокує ситуацію при такому типі, правильніше називати не причиною, а підставою, аргументом і т.п. (невласне-причинне значення) [11, с.63]. Особливим засобом вираження причинності в реченнях є “оформлювачі сенсу”, під якими С.А. Шувалова розуміє всі мовні одиниці, які регулярно беруть участь у вербальному оформленні якогось заданого сенсу.

Мета статті. Мета даної статті полягає у висвітленні морфологічних і синтаксичних засобів, що утворюють функціонально-семантичне поле причинності в німецькій мові.

Виклад основного матеріалу. Синтаксичні засоби вираження понятійних відносин в німецькій мові найдоцільніше описувати в межах функціонально-семантичного поля (ФСП), в якому всі одиниці організовані певними семантичними відносинами, а саме, по ступеню вираженості понятійного значення. Такий підхід до дослідження мовних одиниць, викладений в роботах [2; 4, с.76; 9, с.16] дозволяє не тільки виділити функціонально-семантичне поле причинності, але і розглядати його як частину функціонально-семантичного поля обумовленості, куди також входять поля поступки, умови і мети. Такий взаємозв'язок функціонально-семантичних полів свідчить про можливість деяких одиниць виражати одночасно два значення, з яких одне – домінантне, а інше – супутнє, або виражати те або інше понятійне значення залежно від контексту. Вищезгадані властивості мовних засобів піднімають питання про умови їх реалізації і характери даних одиниць. Структура ФСП причинності може бути представлена у вигляді центру і периферії. Можливе відокремлення в структурі ФСП найближчої периферії і крайньої периферії. Центр ФСП утворюють ті синтаксичні одиниці, які відповідають наступним критеріям:

центральні конституанти поля максимально експліцитно виражають причинність, тобто, мають відповідні маркери, є конструкції з розгорненими предикативними відношеннями, вони найчастіше вживаються для вираження причинних відношень. Периферію утворює вся решта синтаксичних засобів, що імплікує причинність або має супутнє значення. Залежно від ступеня вираження смислових відношень і частотності вживання такі конструкції розташовуються на крайній або найближчій периферії ФСП причинності. Якщо центральні засоби вираження причинних відносин в німецькій мові досить добре вивчені (Гулига Е.В., Натанзон М.Д., Москальська О.І. Теремова Р.М., Duden 1995; Pasch R., Eroms H.), то периферійні засоби вираження причинності не досліджені так детально з точки зору їх семантики, особливостей вживання, а також не систематизовані як компоненти функціонально-семантичного поля. Функціонально-семантичне поле причинності в німецькій мові об'єднує одиниці різних рівнів, які утворюватимуть мікрополя усередині ФСП.

Разом з сполучниковими засобами в традиційному розумінні (власне сполучниками, аналогами сполучників, лексичними конкретизаторами) арсенал оформлювачів сенсу включає і інші мовні одиниці, які не мають традиційних функціональних найменувань [11]. Проте, деякі дослідники відносять причинні сполучники, сполучні слова і аналоги сполучників до реляційних одиниць з каузальною семантикою [7, с.20 – 23], які мають свою семантичну структуру і особливості функціонування в реченні. Спектр засобів вираження причинних відношень в простих і складних реченнях незвичайно широкий, проте в одних випадках смисловий зв'язок каузальних ситуацій має в лінійній структурі речення спеціальні засоби вираження, в інших випадках причинні відношення не знаходять прямого позначення в лінійній системі компонентів речення [1, с.43]. Які чинники впливають на формування причинного значення і сприйняття відношень, виражених в речення, відповідно як причинних – ці два аспекти до тепер залишалися за межами досліджень по даній темі.

Р.М.Теремова виділяє в сфері обґрунтування три ситуації: ситуацію прямого обґрунтування, ситуацію непрямого обґрунтування і ситуацію субкатегоризації. *Ситуація прямого обґрунтування* складається з двох компонентів: що мотивується, достовірність чого треба довести, і мотивуючого компоненту, містить аргументування істинності, що мотивується. При *прямому обґрунтуванні*, як відзначає Р.М.Теремова, для доказу істинності того, що повідомляється, виходять з фактів і явищ реальної дійсності, представлених в мотивуючому компоненті, не вдаючись до додаткових аргументів. Серед причинних конструкцій дослідник також виділяє конструкції прямого обґрунтування дії, конструкції прямого обґрунтування оцінки, прямого обґрунтування спонукання, конструкції непрямого обґрунтування явища внаслідок його здійснення, внаслідок його нездійснення, а також ситуації обґрунтування узагальненням. І.П.Верховська, розглядаючи складнопідрядні речення із значенням причини і обґрунтування, стверджує, що між додатковими причиною і обґрунтуванням існують і семантичні, і структурні відмінності, що дозволяє розглядати їх як різні типи додаткових речень. Додаткове речення причини виражає причину дії, стану або процесу, описаного в головному реченні. Головне речення виражає наслідок, що витікає з причини, вказаної в додатковому реченні.

У складнопідрядних реченнях з додатковими обґрунтуваннями головне речення виражає твердження, зроблене на підставі якихось фактів, спостережень, які висловлюються в додатковому реченні. Таким чином, в додатковому реченні виражається обґрунтування правильності твердження, що міститься в головному реченні. Не дивлячись на те, що дослідники виділяють декілька каузальних ситуацій, вони не указують на наявність певних особливостей у виборі мовних засобів опису таких ситуацій. У справжньому дослідженні в основі трактування терміну “причинний сенс” лежить принцип додатковості, під цим терміном розуміється логічний зв’язок двох ситуацій, що позначають наочну або логічну причину, будь-який тип обґрунтування або аргументування. Каузальна ситуація може бути ситуацією

або фактом (набором фактів), що викликає які-небудь дії, зміни стану, виникнення події, ситуації, предмету.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (Адмоні В.Г., Виставкіна А.М., Гречко В.К., Іваницької М.Л., Каришової А.В., Костарьової Н.С., Степанова Ю.С., Хельбіг Г., Раззамасової О.В., Hermodsson L., Buscha, Grundzuge) дозволяє виявити наступні мовні одиниці, що входять у ФСП причинності:

Морфологічні засоби вираження причинних відношень:

1. номінативне позначення причини іменниками;
2. номінативне позначення причинного смислу прикметниками;
3. вираження причини каузативними дієсловами;
4. вираження причини дієприкметником;
5. вираження причини прислівником;
6. займенниковий зворот.

Синтаксичні засоби вираження причинних відношень:

1. прийменниково-відмінкові форми;
2. дієприкметникові звороти;
3. інфінітивні звороти;
4. пасивні конструкції;
5. складносурядні речення;
6. складнопідрядні речення і речення з denn;
7. безсполучникові складні речення;
8. послідовності речень;
9. надфразова єдність.

Всі ці мовні засоби утворюють функціонально-семантичне поле причинності в німецькій мові, при цьому одні з них розташовуються в центрі, а інші на периферії. Предметом дослідження є синтаксичні засоби вираження причинності в німецькій мові. Вони також є мікрополями, в яких розташовуються одиниці даної категорії. Виходячи з позначених критеріїв для центральних компонентів ФСП, до них можна віднести мікрополе

складнопідрядних речень і складносурядне речення з сполучником denn, оскільки, не дивлячись на формальний сурядний зв'язок, сполучник denn має причинне значення.

Висновки. Категорія причинності є складною структурою, яку можна вважати макрополем [8, с.9], усередині якої в центрі і на периферії розташовуються мікрополя, що мають складну будову. На найближчій периферії розташовується мікрополе прийменниково-відмінкових форм із значенням причини, оскільки більшість (але не всі) з цих конструкцій виражають причинність експліцитно. Прийменникове доповнення речення в пасиві є особливим засобом вираження каузальних відносин. Оскільки в самій семантиці пасивної конструкції закладено дію на об'єкт, то її можна було б віднести до центральних компонентів ФСП, але власне причину виражають не всі прийменникові конструкції. У фокусі нашого дослідження опинилися не самі конструкції, а прийменникові обороти з предикатом, які безпосередньо виражають причинність, тобто каузалізацію зміни ознаки або стану об'єкту (екзистенціальна каузалізація тут не розглядається). Решта синтаксичних конструкцій формує крайню периферію. Безсполучникові складні речення і складносурядні речення відносяться до дальньої периферії, так в них відсутні маркери розподілу за смыслом, причинні сполучники. До причинних сполучників відносяться weil, da, denn, zumal. Складні речення з сполучником denn є особливим випадком.

Причинність є понятійною категорією, яка виражається відповідними засобами в мові. Норми свідомості одержують своє вираження в мові, семантиці лексичних угруповань, в оформленні слова, в побудові речення. Одне і те ж поняття може бути передано різними засобами.

Докладна розмова про периферійні засоби вираження причинності в німецькій мові з точки зору їх семантики та особливостей вживання становлять перспективу нашого подальшого дослідження.

Література:

1. Антонова, Т.И. Сочинительные союзы в научном тексте// Русский язык в школе №1. Текст./Т.И. Антонова. – 1987, – с.72 –77.
2. Бондарко А.В. Проблемы грамматической семантики и русской аспектологии/А.В.Бондарко. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1996. – 220 с.
3. Вендлер З. Причинные отношения//Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 18. Логический анализ естественного языка/З.Вендлер. – М.: Прогресс, 1986. – 392 с.
4. Всеволодова, М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка [Текст]/М.В.Всеволодова: Учебник/Московский гос. ун-т. Филологический факультет. – М.: Издательство Московского ун-та, 2000. – 502 с.
5. Гречко В.К. Синтаксис немецкой научной речи/В.К. Гречко. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 163 с.
6. Гулыга Е.В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке/Е.В.Гулыга. – М.:Высшая школа, 1971. – 208 с.
7. Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутритекстовых отношений. Текст/М.В. Ляпон – М.: Наука, 1986. – 201с.
8. Ниссен Ф. Х. Семантико-синтаксический анализ интенциональных конструкций На материале английских текстов экономической тематики/ Ф.Х.Ниссен: Дис. ... канд. филол. наук : Самара, 2000 – 183с.
9. Салькова Д. А. Синтаксические поля и семантическое моделирование [Текст]/Д.А. Салькова. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1983. – 126 с.
10. Ширяев Е.Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке/ Е.Н.Ширяев. – М.: Наука, 1986. – 221 с.
11. Шувалова С.А. Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения /С.А. Шувалова. – М., 1990. – 160с.